

УДК 37.013.42

ЗАГАЛЬНА І СПЕЦІАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Товканець Оксана Сергіївна

м.Мукачево

Актуальність проблеми визначається необхідністю в сучасних умовах розвитку українського суспільства здійснювати профілактику девіантних проявів поведінки серед молоді як превенцію соціальної деформації особистості. Визначено орієнтовні завдання профілактичної програми, що включають освітній, психологічний та соціальний компоненти. Для вирішення поставлених завдань і реалізації профілактичних програм запропоновано використовувати комплекс методик: соціодраму, соціально-орієнтовані ігри, соціально-психологічний тренінг. Схарактеризовано самовиховання як свідому діяльність людини, спрямовану на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика, самовиховання, загальна і спеціальна превенція.

Нестабільність політичної, економічної, соціальної, правової системи, різкі соціальні розшарування, зміни у суспільній свідомості, переосмислення духовних цінностей, що є характерним для українського суспільства, зумовлює зростання різних девіантних проявів серед дорослих і молоді.

Особливо небезпечними є прояви девіацій серед неповнолітніх, які можуть зумовити подальшу соціальну деформацію особистості, скоєння серйозних правопорушень і злочинів за відсутності належної уваги до прояву найперших симптомів відхилень у

формуванні особистості. Тому важливим видається профілактика девіантної поведінки неповнолітніх як система комплексних заходів, що здійснюються державними, громадськими організаціями і спрямовані на виявлення і ліквідацію причин, які негативно впливають на здоров'я і розвиток особистості неповнолітніх, сприяють їх бездоглядності, вчиненню правопорушень.

Дослідження різних аспектів проблеми девіантної поведінки та її профілактики в молодіжному середовищі посідає чільне місце у творчому доробку сучасних вітчизняних і зарубіжних учених (П. Вест, В. Бедь, А. Дойч, О. Джуца, І. Запорожан, Ю. Клочан, А. Коен, І. Козубовська, Н. Максимова, Л. Набока, В. Оржеховська, Є. Петухов, Ю. Поліщук, М. Синьов, Т. Федорченко, М. Фіцула та ін.).

У зв'язку із зазначеним вище надзвичайно актуальним є визначення цілей і завдань профілактичної діяльності з неповнолітніми, що і стало предметом нашого дослідження.

Мета статті: обґрунтувати завдання загальної і спеціальної превенції в процесі профілактичної роботи з неповнолітніми.

Вивчення наукової літератури та досвід практичної діяльності дозволяє стверджувати, що в навчальних закладах повинен здійснюватись єдиний, загальний профілактичний процес, який передбачає разом з рішенням загальних завдань і вирішення завдань специфічних, що виникають в міру появи тих чи інших проблем в учнівському середовищі.

Профілактика девіантної поведінки повинна проводитися серед усіх учнів, але, в першу чергу, доцільно виявити групи ризику і звернути на них увагу, бо це ті учні, які більшою мірою, ніж інші молоді люди, піддаються дії факторів ризику, а, отже, в цій групі є більшою ймовірність тих чи інших девіантних проявів.

Вважаємо, що не варто намагатися реалізувати в різних навчальних закладах єдину профілактичну програму. У залежності від результатів моніторингового обстеження повинні розроблятися свої програми в кожному освітньому закладі. Аналогічними можуть бути тільки завдання, компоненти і розділи загальнопрофілактичної програми.

Орієнтовними завданнями загальнопрофілактичної програми є: формування власної позиції: учні повинні відчувати, що дійсно можуть зробити правильний для себе вибір, що їм довіряють, але ні в якому разі не за принципом «тут, тепер і зразу»; створення ситуацій, що сприяють оволодінню певними поведінковими навичками, які полегшують дотримання здорового способу життя; формування рефлексивної позиції молоді людини на основі створення поля її самореалізації як особистості та індивідуальності, яка буде сприяти тому, що учень самостійно зможе знайти свою соціальну нішу, дати оцінку своїм діям, вчинкам, задуматися про ті наслідки, до яких вони приведуть, і над тим, як ці наслідки зможуть вплинути на його долю.

Відповідно до цих завдань, профілактична програма може включати:

1. Освітній компонент. Специфічний – мати уявлення про наслідки, до яких приводять ті чи інші девіантні відхилення в поведінці і як вони можуть вплинути на життя і долю людини.

Мета: навчити молоду людину розуміти і усвідомлювати, що відбувається (з будь-ким, з нею самою) при тих чи інших способах девіантного реагування на проблемні ситуації, що виникають.

Неспецифічний – знання про себе, розуміння своїх почуттів, емоцій, знання про можливі способи роботи з ними, турбота про себе.

Мета: формування розвинутої концепції самосвідомості учнів.

2. Психологічний компонент – корекція певних психологічних особливостей особистості, що сприяють прояву девіантних відхилень у поведінці, створення сприятливого довірливого клімату в колективі, психологічна адаптація учнів з групи ризику та ін. Робота з почуттями провини, страху, невпевненості в собі, проблемами відповідальності, прийняття рішень.

Мета: психологічна підтримка учня, формування адекватної самооцінки, формування навичок прийняття рішень, вміння сказати ні, постояти за себе, визначати та нести відповідальність за себе, свої дії і свій вибір.

3. Соціальний компонент – допомога в соціальній адаптації учня до умов навколишнього соціуму, оволодіння навичками спіл-

кування, здорового способу життя.

Мета: формування соціальних навичок, необхідних для здорового способу життя і комфортного існування в соціальному середовищі.

Вважаємо, що профілактичні програми повинні включати такі розділи: 1. Інформаційний. 2. Розвиток пізнавальної сфери. 3. Розвиток особистісних ресурсів. 4. Розвиток стратегій адекватної поведінки.

На початку і в кінці програми передбачається проведення «круглих столів» із залученням різних фахівців для здійснення аналізу та підведення підсумків роботи.

Для вирішення поставлених завдань і реалізації профілактичних програм можна використовувати комплекс методик: соціодраму, соціально-орієнтовані ігри, соціально-психологічний тренінг.

Психодрама використовується з метою формування розуміння учнями зміни (при необхідності) свого внутрішнього світу. У цьому нам дуже допоміг інструмент драматичної імпровізації.

Психодраматичні методи дозволяють будувати просторово-часовий конструкт у операційній системі «тут і зараз». Помістивши в неї своє минуле, сьогодення і майбутнє, ґрунтуючись на особистому досвіді, учні мають змогу безпосередньо взаємодіяти з минулим і майбутнім. Таким чином, є можливість змінювати своє сприйняття тієї чи іншої ситуації і роботи більш осмисленою і гнучкою своєю поведінку в різних умовах.

Соціально-орієнтовані ігри дають учням можливість активно експериментувати як з реалістичними, так і з нереалістичними життєвими ролями, вибудовувати стратегію поведінки з різних ролевих позицій (як самого учня, так і оточуючих його людей). Учасники ролевих ігор набувають навичок стійкої і одночасно гнучкої поведінки, розширювати свій ролевий репертуар. Кожна гра повинна бути імпровізованим спектаклем, що дозволяє створювати ситуації вибору, у яких учасник обирає не тільки напрямок своєї участі в грі, але і спосіб досягнення мети.

Методика соціально-психологічного тренінгу орієнтована на використання активних методів групової психологічної роботи. Тренінг спрямований, перш за все, на розвиток особистості, на формування ефективних комунікативних умінь, освоєння навичок міжособистісної взаємодії. Найістотнішим результатом тренінгу вважається розуміння учнями власних психологічних особливостей і виникнення стійкої мотивації до самостійної життєвої позиції, здатності адекватно оцінювати себе, свої дії і вчинки, дії і вчинки інших людей [10].

Таким чином, розглянувши процес загальної профілактики девіантної поведінки учнів, виділивши ті види девіантних проявів, які переважають у молодіжному середовищі, необхідно зупинитися на тих завданнях, вирішення яких спрямовані на профілактику конкретних видів девіантної поведінки в процесі реалізації загальнопрофілактичної програми.

На сьогоднішній день однією з основних тенденцій, які отримали розповсюдження у молодіжному середовищі, є тенденція, пов'язана зі вживанням молоддю різних наркотичних і психоактивних речовин, що вимагає конкретних профілактичних заходів.

Включення профілактики наркоманії в загальнопрофілактичний процес має супроводжуватися:

– розглядом під час підготовки педагогів та інших фахівців освітніх установ питань, що стосуються поширення наркоманії в молодіжному середовищі, причин залучення учнів до вживання наркотиків і форм антинаркотичної профілактики;

– виявленням серед учнів групи ризику, схильних до вживання наркотиків;

– опосередкованим інформуванням учнів про шкоду вживання наркотичних речовин та їх наслідки.

З метою вирішення поставлених завдань варто вводити в процес навчання додаткові заняття з педагогами і фахівцями групи підтримки, спрямовані на знайомство їх з поставленою проблемою і формуванням умінь і навичок антинаркотичної профілактики. Доцільною також може бути «Пам'ятка для педагогічних працівників щодо виявлення учнів, що почали вживати психоактивні препарати, та першої допомоги при їх передозуванні», в якій міститься ряд практичних порад про те, як виявити учнів, що почали вживати наркотики, що робити, якщо виникають підозри

на вживання учнем наркотичних речовин, і якою має бути перша допомога при передозуванні психоактивних речовин, наприклад: *«Коли викликає швидку. Якщо хтось перебуває «під кайфом» і ви непокоїтесь за його здоров'я, негайно викликайте швидку. Коли бригада приїде, перерахуйте симптоми, які вас турбують, і розкажіть, якщо знаєте, які наркотики приймає потерпілий. Віддайте лікарям всі залишки вжитої речовини, якщо вони є. Персонал швидкої і лікарні – це не міліція. Їх не хвилює, що зробила чи вживала людина, вони просто хочуть переконатися, що вона виживе і почуватиметься краще. Тому чим швидше ви надасте максимально детальну інформацію, тим більші шанси потерпілого на повне одужання».*

Важливим завданням антинаркотичної профілактики є правильне інформування учнів про дію на організм людини наркотичних речовин і наслідки їх вживання. Процес інформування має носити опосередкований характер. У процесі викладання таких дисциплін, як біологія, хімія, література, охорона праці, БЖД необхідно підібрати до тих чи інших тем матеріал, який буде знайомити учнів з вищезначеними питаннями. Інформаційне «насилство» над неповнолітнім у вигляді проведення широкої антинаркотичної кампанії викликає зворотну реакцію: замість того, щоб сформувати в учня негативне ставлення до наркотиків, дорослі фактично стимулюють інтерес дитини до них, що веде до бажання їх спробувати. Антинаркотична профілактика повинна органічно входити в процес загальної профілактики девіантної поведінки.

В практиці профілактики алкоголізму сьогодні домінують два підходи. Перший з них пов'язаний зі збільшенням поінформованості учнів про руйнівний вплив алкоголю в їх життєдіяльності, однак залишається відкритим питання, наскільки це знання здатне змінити установки учнів і тим більше їх реальну поведінку. Крім того, існують ще два моменти. По-перше, передача учням на уроках інформації з алкогольної тематики сама по собі пробуджує їх інтерес до вживання спиртних напоїв. По-друге, при виробленні антиалкогольних установок програми просвітницького (з елементами залякування) спрямування спочатку виходять з того, що в учня вже є алкогольні установки. Це не завжди відповідає реальності і виглядає неетично. З учнями доцільно проводити роботу, спрямовану на розкриття можливостей і перспектив здорового способу життя, формування позитивних установок до світу, суспільно значущої діяльності, освіти і т.д.

Інший підхід до цілеспрямованого формування негативного ставлення учнів до алкоголю передбачає поєднання клініко-психологічного, корекційного та освітнього напрямків. Підкреслюється необхідність поєднувати широке просвітництво, інформування про шкоду алкоголю з цілісним соціально-психологічним впливом на причини, що формують прагнення молодих людей до його вживання. Так, А. Личко виокремлює три напрями в первинній профілактиці: систему заборон і покарань, санітарне просвітництво і виділення груп ризику серед підлітків для організації відповідної психокорекційної та соціально-реабілітаційної роботи [8].

Вважаємо, що досить повно психологічний підхід до формування негативних установок щодо алкоголю висвітлено в роботі Б. Братуся. Виділяючи і чисто педагогічні, і психокорекційні спрямування профілактики (організація допомоги в навчанні, зміна оцінок особистості молоді, залучення у позанавчальні види діяльності тощо), він підкреслює, що якоїсь особливої специфіки антиалкогольного виховання не існує, «...вона розчиняється в спільних проблемах та завданнях виховання особистості і профілактики будь-яких інших видів аномалій розвитку. Зрозуміло, треба вчасно інформувати дитину про згубність пияцтва, проте справжній імунітет до пияцтва та алкоголізму... дають вихована в людині активна соціальна позиція, громадська спрямованість, захопленість справою, наявність смислових перспектив і ідеалів життя» [1; 2].

Література та джерела

1. Братусь Б.С. Аномалії личности / Б.С.Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 31с.
2. Братусь Б.С. Профилактика детского алкоголизма / Б.С.Братусь. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 144с.
3. Буда Т.І. Молодь і діти як об'єкт соціальної роботи / Т.І.Буда // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом» (5 травня, 2003р.). – Ужгород: «Мистецька лінія», 2003. – 360с.
4. Габора Л.І. Соціально-педагогічні умови профілактики ВІЛ/СНІДу серед старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук :

Ми солідарні з автором, підкреслюючи важливість розвитку нових позитивних установок на здоровий спосіб життя, активну громадську, пізнавальну діяльність, самовдосконалення. Цікаві ідеї з формування позитивних установок на здоровий спосіб життя запропоновані у вітчизняній літературі [3; 4; 5; 6; 7; 9; 11]. Ігрова за своєю формою цілісна технологія педагогічної роботи з учнями спрямована на формування стійких позитивних установок, на підтримку здоров'я, моральних і доброзичливих соціальних відносин, цінності життя. У своєму змісті вона лише частково стосується питань безпосередньо шкідливих звичок і ставлення до них.

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, підкреслимо :

- недоцільно здійснювати профілактику окремих видів девіантної поведінки як самостійного процесу;
- загально профілактична робота повинна включати в себе поряд із загальними завданнями і спеціальні, пов'язані з вирішенням проблеми проявів конкретних видів девіантної поведінки учнів;

- залежно від умов, що склалися, контингенту учнів, проблем, що виникають в учнів, рівня готовності педагогів та інших фахівців до організації профілактики девіантної поведінки в кожному освітньому закладі повинна бути власна програма профілактики, основою якої є спрямованість на особистість учня, на формування у нього рефлексивної позиції в ході суб'єктного включення його до процесу профілактики.

Слід підкреслити, що успішна профілактично-виховна робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки неможлива без спонукання їх до самовиховання і надання їм допомоги в реалізації завдань самовиховання.

Самовиховання – складний процес людського буття, свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних [12, с.226]. У найзагальніших рисах можна визначити самовиховання як усвідомлений, керований самою особистістю саморозвиток, в якому в інтересах самої особистості і суспільства планомірно формуються ознаки, властивості, воля, сили і здібності людини, причому функції вихователя повністю переходять до вихованця.

Відомо, що більш-менш свідоме самовиховання починається саме в підлітковому віці, коли в достатній мірі сформувалися основи характеру. Підліток уже має певний досвід самостійної діяльності, прагне бути схожим на дорослого, робить спробу розібратися в своїх вчинках, самоутвердитися. Але для систематичного самовиховання у підлітків (особливо з девіантною поведінкою) немає ні вольових якостей, ні навичок та умінь працювати над собою, ні достатньо розвинутої самосвідомості, а отже, досвіду саморегуляції поведінки. У них нестійкі поняття про мораль, немає чітких критеріїв для визначення ідеального образу, зразки для наслідування вибираються випадково. У підлітків великий розрив між бажаннями і їх реалізацією. Отже, вони потребують допомоги батьків, педагогів та інших фахівців.

Таким чином, першочерговим завданням у реалізації завдань загальної і спеціальної превенції є надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги учням, схильним до девіацій (комплекс заходів соціального і психолого-педагогічного характеру, що забезпечують умови і ресурси для фізичного, розумового і духовно-морального формування особистості, корекцію негативних поведінкових проявів, нейтралізацію негативних впливів). Загальнопрофілактична робота повинна включати поряд із загальними завданнями і спеціальні, пов'язані з вирішенням проблем проявів конкретних видів девіацій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми загальної і спеціальної профілактики девіантної поведінки учнів. Подальшого вивчення вимагають питання вдосконалення законодавства стосовно протиправної поведінки неповнолітніх, необхідності органічного поєднання покарання з соціально-правовим захистом та інші.

- спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Габора Л.І.; Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2010. – 18 с.
5. Золотова Г.Д. Особливості соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед дітей групи ризику / Г.Д.Золотова // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 17. – С.180-185
 6. Кунигель Т.В. Тренінг «Активізація внутрішніх ресурсів подростка»: научно-популярна література / Т.В.Кунигель. – СПб.: Речь, 2006. – 104 с.: табл. – (Психологічний тренінг).
 7. Куприна А.И. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / А.И.Куприна. – М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2001. – 256 с.
 8. Личко А. Н. Эти трудные подростки / А.Е.Личко. – М.: Медицина, 1983. – 182с.
 9. Оржеховська В.М. Духовність і здоров'я / В.М.Оржеховська. – К.: АПН України, 2007. – 216с.
 10. Панфилова А.П. Игротехнический менеджмент. Интерактивные технологии для обучения и организационного развития персонала: Учебное пособие / А.П. Панфилова. – СПб.: ИВЭСЭП, «Знание», 2003. – 534 с.
 11. Соціально-просвітницькі тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу: навчально-методичний посібник / За ред. С.В.Страшка; Міністерство освіти і науки України, Науково-методичний центр вищої освіти, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – К.: Освіта України, 2006. – 260с.
 12. Фіцула М.М. Педагогіка / М.М.Фіцула. – К.: Академвидав, 2000. – 524с.

Актуальность проблемы определяется необходимостью в современных условиях развития украинского общества осуществлять профилактику девиантных проявлений поведения среди молодежи как превенцию социальной деформации личности. Определены ориентировочные задачи профилактической программы, включающие образовательный, психологический и социальный компоненты. Для решения поставленных задач и реализации профилактических программ предложено использовать комплекс методик: социодраму, социально-ориентированные игры, социально-психологический тренинг. Охарактеризовано самовоспитание как сознательную деятельность человека, направленную на выработку у себя положительных качеств и преодоления отрицательных.

Ключевые слова: девиантное поведение, профилактика, самовоспитание, общая и специальная превенция.

Urgency of the problem is determined by the necessity in modern conditions of development of the Ukrainian society to implement prevention of deviant behaviour among the youth as prevention of social strain of a person. The indicative tasks of preventive programs have been defined, including educational, psychological and social components. To achieve the objectives and implementation of prevention programmes to use a set of techniques has been proposed: sociodrama, socially oriented games, social-psychological training. Self-education has been characterized as a conscious human activity aimed at developing of positive qualities themselves and overcoming of negative ones.

Key words: deviant behaviour, prevention, self-education, general and special prevention.